

УДК 811.161.2-049.65:94(=477)

Наталія Солонська

НА ЗАХИСТІ МОВНОГО ПРОСТОРУ ІСТОРИЧНОЇ БАТЬКІВЩИНИ: УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА

PROTECTING THE LANGUAGE SPACE OF THE HISTORICAL HOMELAND: UKRAINIAN DIASPORA

DOI: 10.58407/litopis.250511

© Н. Солонська, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-003-1444-9354>

Мета статті: визначити роль уведення до наукового обігу матеріалів журналу «Сучасність» (Українське товариство зарубіжних студій, Мюнхен, Німеччина, 1961–1990); цінність цих публікацій для вітчизняної науки як джерельної та архівної бази, їхній внесок в історіографію України, в її загальну історію; представити дослідження учених-емігрантів, спрямовані проти розчинення та поглинання непересічної української культури іншою культурою – російською – та обґрунтоване відкидання загарбницьких претензій Москви; розкрити причини дискримінації української мови, позбавлення її прав в УРСР, лінгвоциду – засобу нищення української нації та русифікації України радянським центром – як продовження і підтримки довголітньої імперської та сталінської політики щодо України. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історичної справедливості, об'єктивності та системності. Статтю підготовлено на основі історико-бібліографічного підходу. Використано **методи:** логічний, порівняльний, ретроспективний, історико-ситуаційний, історико-книгознавчий, історико-бібліографічний, історико-хронологічний, історико-генетичний, аналітичний. **Методологічні підходи:** ентелехійний, аксіологічний, праксеологічний, семіотичний, а також – історичної епістемології, епістемистський та ін. **Новизна.** Уперше як документи епохи, документи з історії України, як джерельна база дослідження із заявленої теми, представлено статті з проблеми стану та захисту української мови в період, який передував проголошенню незалежності України, в зарубіжному періодичному виданні (журнал «Сучасність») протягом 1961–1990 рр. Це – закарбована в статтях журналу «Сучасність» історія України. **Висновки.** Відображено мету духовного та творчого руху науковців-емігрантів, який дорівнює обороні національної ідентичності; рідної мови як найбільшої цінності спільноти; потенційні можливості наукової творчості як своєрідної ефективної зброї, спрямованої проти чужоземних зазіхань на нашу історію та культуру.

Ключові слова: українська мова, українська діаспора, журнал «Сучасність», русифікація, лінгвоцид (мововбивство).

The purpose of the publication: to reflect the role of including in the scientific circulation of materials from the journal “Modernity” ([Ukrainian society of foreign studies], Munich, Germany, 1961–1990); the importance of these publications for domestic science as a source and archival base, their contribution to the historiography of Ukraine, to its general history; to present the research of immigrant scientists directed against the dissolution and absorption of the unique Ukrainian culture by another culture – Russian – and the well-founded rejection of Moscow’s aggressive claims; to expose reasons for discrimination against the Ukrainian language, deprivation of its rights in the Ukrainian SSR, linguicide as a means of destroying the Ukrainian nation and the Russification of Ukraine by the Soviet center as a continuation and support of the long-standing imperial and Stalinist policy towards Ukraine. **The methodological basis of the study** is principles of historical justice, objectivity and systematicity. The article is prepared on the basis of a historical-bibliographic approach. The following **methods** were used: logical, comparative, retrospective, historical-situational, historical-bibliographic, historical-chronological, historical-genetic, analytical. Methodological approaches: entelechy, axiological, praxeological, semiotic, as well as historical

epistemology, orientist, etc. **Novelty.** For the first time, as documents of the era, documents from the history of Ukraine, as a source base for research on the stated topic, articles on the problem of the state and protection of the Ukrainian language in the period preceding Ukraine's independence are presented in a foreign periodical – the magazine "Contemporary" in 1961–1990. This is the history of Ukraine captured in articles of the magazine "Contemporary". **Conclusions.** The goal of the spiritual and creative movement of immigrant scientists is reflected, which is equal to the defense of national identity; native language, as the greatest value of the community; potential opportunities for scientific creativity, as a kind of effective weapon directed against foreign encroachments on one's own history and culture.

Key words: Ukrainian language, Ukrainian diaspora, magazine "Contemporary", Russification, linguocide (language killing).

У статтях, надрукованих в українському емігрантському журналі «Сучасність» протягом трьох десятиліть (1961–1990), відбито той катастрофічний рівень, до якого було доведено українську мову й національну культуру в УРСР; проаналізовано асиміляційний тиск російського мовно-культурного імперіалізму. У публікаціях віддзеркалено й зростання спротиву колоніальній політиці Москви в Україні, русифікації, нищенню української мови. На противагу галасливим імперським закликam виступають правозахисники, представники української інтелігенції, письменники, різні українські організації: Народний Рух України за перебудову, Спілка письменників України та інші. У цьому полягає протидія державній русифікації: порушення таких проблем, як контроль міграції росіян у неросійські республіки, дотримання принципу суверенності республік СРСР, їх участь у міжнародних форумах, обмін посольствами та консульствами, акредитація журналістів зарубіжних країн у столицях союзних республік, досягнення стану більшої економічної незалежності республік тощо. Існував антиросійський опір науковців-емігрантів лінгвоциду на історичній батьківщині, вони вказали на принципову особливість радянської імперії, яка розширювала свої кордони за рахунок воєн, військового тиску, дипломатичних ігор, захоплення територій сусідніх країн, а також послідовної русифікації, що мала на меті ліквідацію самобутності всіх народів СРСР, перетворення мов неросійських народів на соціально непотрібні.

Так, боротьбу за рідну мову знаний український філолог Ю. Шевельов відносить до «історії незакінченої війни»¹. Погляд на історію України через призму становища української мови дає можливість одержати об'єктивне уявлення про країну: проєктує політичний, ідеологічний, соціальний, економічний, культурний, освітній зріз, оскільки мова, за Ю. Шевельовим, це «...чортячо небезпечний свідок історії народу, що даної мови вживає»². Вона є не лише механічним інструментом комунікації, але й кодом, як довели вчені-мовознавці В. Гумбольдт, М. Мозер, О. Потебня, Е. Сепір, Ф. де Соссюр та ін.

Науковці післявоєнної УРСР не мали можливості правдиво висвітлювати ситуацію: ті, хто наважувався на написання об'єктивних чи критичних статей, у найкращому разі лишалися без роботи. Найменші спроби національного захисту оцінювалися партійною системою як «зрада батьківщини» й каралися концтаборами та засланнями, підпадали під сфабриковані, вигадані звинувачення, переслідування. Відтак в УРСР не могли бути доступні для загалу, навіть для науковців (треба було мати спеціальний дозвіл від відповідних органів безпеки), наприклад, такі статті, як «Національно-російська двомовність – смертний вирок народам СРСР»³, «Союз нерівноправних: національне питання в СРСР»⁴, «Мовна русифікація, або «культурна політика СРСР»»⁵; «Радянська двомовність: добродійство чи прокляття?»⁶ тощо.

Нагадаємо історичну канву наступу Російської імперії на українську мову та Україну загалом: 1764 р. – рік скасування Гетьманщини й утворення другої Малоросійської колегії, коли вся влада в колишній українській державі опинилася в руках російського генерал-губернатора П. Рум'янцева, 1775 – рік знищення Запорізької Січі; 1781 – рік ліквідації полково-сотенного устрою України; 1847 – слідство щодо Кирило-Мефодіївського братства, усі його члени отримали покарання; 1863 – Валуєвський циркуляр, який доводив, що ніякої малоросійської мови не існує; 1932–1933 – масовий штучний голод в Україні; 1947 – нове цькування української інтелігенції та нова хвиля голодомору.

Як промовисту ілюстрацію антиукраїнської політики імперського уряду, в «Сучасності» опубліковано донос М. Юзефовича «Про так званий українофільський рух», висновки

¹ Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. Київ: Вид-во «Києво-Могилянської академії», 2009. 471 с.

² Там само. С. 39.

³ Барладяну В. Національно-російська двомовність – смертний вирок народам СРСР. *Сучасність*. 1990. Ч. 5 (349). С. 81–86.

⁴ Н.Д., А.К. Союз нерівноправних: національне питання в СРСР. *Сучасність*. 1989. Ч. 4. С. 63–75.

⁵ О.Ф.Г. Мовна русифікація, або «культурна політика СРСР». *Сучасність*. 1961. Ч. 9. С. 121–122.

⁶ Струмінський Б. Радянська двомовність: добродійство чи прокляття? *Сучасність*. 1985. Ч. 9 (293). С. 99–101.

Надзвичайної колегії щодо припинення українофільської пропаганди, відгуки на Емський указ в іноземній пресі, передано зміст статті М. Грушевського «Ганебній пам'яті»⁷ тощо.

«Сучасність» публікує статтю М. Драгоманова, де український мислитель характеризує Емський указ як вияв царського деспотизму, що ґрунтується на національ-ному централізмі, а однією з причин появи Емського указу вказує інтенсивні доноси⁸.

Численні укази та накази російського уряду мали на меті створення в приреченого на асиміляцію українського народу відчуття культурної неповноцінності, національної меншовартості, переконання, що він є відсталим, коли протиприродне за суттю зречення рідної мови стало видаватися цілком нормальним і «добровільним». Це є система заходів, спрямованих, за М. Рябчуком⁹, на витіснення однієї мови з культури іншої, у чому не можна з ним не погодитися. Автор статті стверджує: документів, які можуть підтвердити, що нібито неросійські народи колись «добровільно» обрали російську мову як засіб між-національного спілкування, не існує.

Про «невмирущість» Емського указу свідчать і події, відбиті в статті О. Старчука «Шевченко і Четверта державна дума»¹⁰: так, клубу «Українська хата» в Одесі заборонили на вечорі, присвяченому Т. Шевченкові, читати про українського поета доповідь українською мовою; у Полтаві заборонено постановку оперети П. Ніщинського «Вечорниці», продавати українські часописи, вийшов наказ про знищення всіх українських часописів, одержаних Мотовилівським старшиною; у нижчих сільськогосподарських школах із бібліотек вилучали книжки українською мовою; на вінницькому кооперативному з'їзді заборонили виступати українською мовою (інспектора, який першим заговорив по-українськи, звільнили з роботи); у Миколаєві українській трупі не дали можливості друкувати афіші українською мовою тощо. Так само «витривалість» Емського указу спостерігається й за радянських часів: в університетах лекції українською мовою не читалися, за вельми рідкісними винятками. Під дію русифікації в Україні потрапили навіть найбільші університети.

Мовно-культурна русифікація впроваджувалася окупаційною владою Москви планово, насильницькими засобами як в Україні, так і в інших республіканських колоніях Радянського Союзу: нова програма потужного наступу на неросійські народи була проголошена саме у 85-ті роковини Емського указу. Зусилля компартії були спрямовані на знищення ознак українського народу, тобто на ліквідацію українців як окремішньої одиниці людства¹¹.

Русифікація України як напрямний вектор політики авторитарно-імперської московської держави за суттю не змінювався десятиліттями, але все-таки мав деякі особливості, відповідно до світогляду головних керманівців СРСР. Кожен із них робив власний «внесок» до етнокультурної ситуації. За Сталіна не дійшло до знищення української мови, вона була формально обов'язковою. Перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов санкціонував шкільну реформу, що спричинила фактично викоринення української національної школи. Стан, що склався завдяки брежнєвській політиці та керівництву КПРС щодо української мови, був навіть гірший за сталінське правління¹². Так, секретар з ідеології ЦК КПРС М. Суслов обурювався, що в Україні є українці, які досі розмовляють українською мовою. В УРСР сусловщину підтримували компартійні діячі В. Маланчук, М. Шамота, А. Скаба та ін. Ще один партійний керівник, – член ЦК КПУ Ю. Єльченко, погрожував українським літераторам і засуджував виступи проти цілеспрямованої русифікаторської політики в УРСР. «Завдяки» Л. Брежнєву ознаки рідної мови викинуто з конституцій республік. Бував «штурм русифікації» за В. Щербицького, який В. Чорновіл окреслює як «руку Москви»¹³. Група Ю. Андропова наголошувала на своєму російському національному характері, відновлюючи концепцію «старшого брата», яким російський народ начебто доводиться українському. Планувалося розчинити весь «радянський народ» у російському. Не бачив різниці між Росією та СРСР і М. Горбачов, розглядаючи «неділимий» Росію як спадкоємицю СРСР; Україна мислилася новим компартійним лідером тільки в цих межах¹⁴.

⁷ LEX IUSPROVINCIA 1876. З приводу 100-ліття заборони українства / Монтаж Р. Сольчаника. *Сучасність*. 1976. Ч. 5 (185). С. 36–68.

⁸ Драгоманов М. Література українська, прокрибована рядом російським. Справоздане, представлене конгресові літературному в Парижі 1878 р. М. Драгомановим (пер. з фр.). *Сучасність*. 1976. Ч. 7–8 (187–188). С. 81–102.

⁹ Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ: КРИТИКА, 2000. 304 с.

¹⁰ Старчук О. Шевченко і Четверта державна дума. *Сучасність*. 1961. Ч. 12. С. 15–31.

¹¹ Повідомлення про відзначення в поселеннях українських емігрантів сотих роковин Емського указу і п'ятидесятих роковин смерті Симона Петлюри. *Сучасність*. 1976. Ч. 7–8 (187–188). С. 251.

¹² Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. Ч. 2 (322). С. 73–92.

¹³ Чорновіл В. Відкритий лист генеральному секретареві ЦК КПРС Горбачову М.С. *Сучасність*. 1987. Ч. 12 (320). С. 69–88.

¹⁴ Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР... С. 73–92.

Характеризуючи антиукраїнську політику М. Хрущова, науковець і публіцист, дійсний член Української вільної академії наук (далі – УВАН) М. Прокоп пише про величезні за розмахом хрущовські депортації українського населення із західних областей, вчинені цим сталінським послідовником: переміщення населення, позбавлення будь-яких прав членів нацменшин – без українських шкіл для дітей, без національних культурних розваг, без своєї преси¹⁵. Літературознавець Ю. Лавріненко також викриває ці факти в доповіді «Національна програма Хрущова на тлі 85-ліття Емського указу Александра II», яку науковець виголосив на конференції, організованій Комісією для вивчення пореволюційної України та СРСР (1961 р., Нью-Йорк).

Про розвиток в Україні лінгвістичної науки у післявоєнні роки взагалі не йшлося. Українські радянські вчені працювали в мовній галузі, але в цьому не було сенсу: їхній доробок не виходив на загальне¹⁶. Російською мовою писали докторські та кандидатські дисертації. Найганебніший факт: українських учених не «викрадають» з України, їх змушують працювати для російської науки; не тільки писати по-російському, а й публікувати свої праці в російськомовних «українських» виданнях¹⁷.

Скажімо, за кордоном навіть у наукових колах про існування в УРСР мовознавства здогадувалися лише поодинокі фахівці. Відомий канадсько-український учений Я. Рудницький вказує на цей факт: так, 16–22 серпня 1964 р. відбувся П'ятий міжнародний конгрес мовознавців-фонетиків, на який не дали можливості приїхати проф. А. Пилипенку з доповіддю «Інтоніяція в українській та англійській мовах»; 29 серпня – 1 вересня того ж року відбувся Сьомий міжнародний конгрес європейської культури (Бользано [Болцено]), і на цьому форумі, присвяченому питанням майбутнього культури, від радянської України учасників не було; Четвертий міжнародний конгрес порівняльної літератури проходив 31 серпня – 5 вересня в Швейцарії й прийняв 300 учених із різних країн – відсутність на форумі науковців із УРСР вразила його учасників¹⁸. Це відбивало загальний стан української мови на її законній території.

Ю. Луцький (літературознавець, Торонто, Канада), якому в 1964 р. вдалося провести тиждень у Києві, констатував враження від міста як неукраїнського за щоденним культурним життям, – такого, що послуговується винятково російською мовою. Поводження у крамницях, книгарнях у відповідь на запитання українською мовою грубе, неввічливе. За свідченням Ю. Луцького, не було чути української мови навіть в університеті¹⁹. Преса, радіо, театр, наука, спорт тощо, підсумовує вчений, в Україні такі самі, як у Москві – одномовні²⁰.

Отже, висловлюють побоювання вчені українського зарубіжжя, може статися так, що українці за кордоном будуть єдиними представниками нації, які розмовляють рідною мовою²¹.

Одномовність вигідна імперії політично, ідеологічно, економічно, адже не потрібно виділяти додаткові кошти, наприклад, на створення навчальних центрів для опанування російської мови юнаками-призовниками із Прибалтики, кавказького регіону тощо; керувати одномовною, безликою, власне знеособленою масою набагато легше. Який вибір має українець, мобілізований до Червоної армії, український студент вищої школи всесоюзного підпорядкування, український моряк торговельного флоту СРСР тощо?

Політику радянської влади було спрямовано на так зване «злиття націй», одержання монолітної біологічної маси, відкидання української мови на місце «хахлацької», поширення суржику і, врешті, на відмову українців від мови своїх батьків як непотрібної навіть у побуті. Тому І. Земцов подає картину перетворення націй у національно-аморфні маси на тлі суцільної русифікації з причини розмивання національних структур; обґрунтування радянськими вченими погляду на радянські республіки, як уже не держави; плани й заходи Генерального секретаря ЦК КПРС Ю. Андропова щодо прискорення переходу до великоросійської єдності та до одномовності, звичайно, російської²². Паплюжило українську мову й місцеве керівництво, поплічники Москви серед власного народу.

Стрижень гасла «злиття націй» – ліквідація національних мов, із цієї метою батькам надавалося право добровільно визначати – будуть їх діти вивчати національну мову чи ні. «Злиття націй» підживлював і шкільний закон. Підривався престиж неросійських мов у

¹⁵ Прокоп М. Україна, її сусіди і меншости. За справжній інтернаціоналізм у взаєминах між народами. *Сучасність*. 1973. Ч. 10 (154). С. 95–108.

¹⁶ Женин З. Про сучасне становище на Україні. *Сучасність*. 1976. Ч. 7–8 (187–188). С. 209–216.

¹⁷ Процюк С. Продукція української наукової літератури в УРСР. *Сучасність*. 1968. Ч. 5. С. 98–113.

¹⁸ Рудницький Я. Три конгреси. *Сучасність*. 1964. Ч. 10. С. 126–127.

¹⁹ Луцький Ю. Тиждень у Києві (замість репортажу). *Сучасність*. 1964. Ч. 11. С. 70–78.

²⁰ Там само.

²¹ Купчинський Р. Відкритий лист до письменника Бориса Олійника і його земляків, які воюють за правду. *Сучасність*. 1988. Ч. 10 (330). С. 123–127.

²² Земцов І. Андропов і неросійські нації – ставлення та політика. *Сучасність*. 1988. Ч. 3 (323). С. 68–85.

неросійських школах; ці мови переставали бути законними державними мовами, обов'язковими для всього населення республік²³. Русифікація шкільництва, починаючи від ясел, перешкождала розвитку освіти й кадрів у неросійських республіках, гальмуючи розвиток науки і техніки²⁴. Зарубіжні дослідники констатують: більшість депутатів у Верховній Раді УРСР не володіють українською мовою, а їхні діти навчаються в російських школах²⁵. Українською мовою виступають на офіційних заходах лише доярки, трактористи та письменники²⁶. «Російська мова в Україні – великоміська; українська – сільська і часом – селянська; російською мовою спілкуються особи керівні; українською користуються особи непрофесійні і т. д.»²⁷.

Як зазначено у статтях «Сучасності»: народ України й далі перебував у стані рабства. Українці не були готові до відстоювання національної гідності 60 років тому, не готові вони до цього й зараз²⁸. Єдина ефективна та реалістична розв'язка цієї ситуації – реформа, яка б обмежувала економічні, адміністративні зв'язки між Москвою та Україною до зв'язків між їхніми урядами. Відтак механізмом збереження української культури від русифікації українсько-американський економіст І. Коропецький вважає зміну соціально-економічних інституцій²⁹.

Звичайно, дуже престижно й добре бути поліглотом, однак це не має жодного стосунку до білінгвізму, коли викорінюється рідна мова, що є інструментом русифікації. Двомовність – тотальний обман для неросійських народів³⁰. Учені українського зарубіжжя аргументовано доводять до громадськості ілюзії радянського уряду, що згодом СРСР зможе перейти до російської одномовності всього населення, чого не було досягнуто в жодній імперії світу³¹. «Володіння двома мовами» відбиває інтенсивне зростання русифікації. Під прикриттям двомовності зростає процес асиміляції українців³².

Обезпечним є й вплив двомовності на почуттєвий і розумовий розвиток людини (особливо дітей, див., наприклад, праці О. Потебні). У класичних дослідженнях знаних психоаналітиків, філософів, мовознавців доведено, що напівмовність, убогість словника, невикористовування всіх граматичних можливостей, інтерференція, мовна непевність спричиняє низький показник інтелектуального рівня людини тощо. На думку М. Прокопа, білінгвізм веде до перемоги сильнішого³³. Митець Іван Гончар ідею двомовності відверто окреслив як наївно-хитру: «Адже людина двома мовами не говорить ... Іншою мовою користуються тільки для спілкування»³⁴. Іншої думки дотримувалися представники російської інтелігенції, серед них дуже небагато прихильників збереження інших мов і культур народів СРСР³⁵. Колонії Росії починаються одразу за її містами. Росіяни, грамотні й безграмотні, кожну заяву українців про колоніальний статус України сприймають як анекдот³⁶. Більшість росіян уряд переконав у тому, що Київська Русь – їхня прабатьківщина, що й стало однією з головних причин кривавої й масштабної російсько-української війни.

Наведемо дуже показовий приклад ставлення російської еліти до української мови, нестерпно образливий для українців.

Максим Горький (О. Пешков) був категорично проти перекладу свого роману «Мать» «українським наріччям». Російський письменник, ім'я якого непорушно мали деякі українські бібліотеки, вулиці ще навіть за часів Незалежності, був здивований, що люди хочуть зробити з «наріччя» мову. На його думку, українці мають зректися своєї мови, в чому М. Драй-Хмара вбачає «російський, старорежимний, невмирущий шовінізм»³⁷. Цей конфлікт між Максимом Горьким та Олексом Слюсаренком, який запропонував російському письменникові перекласти українською мовою роман «Мать» і одержав від автора категоричну відмову у доволі непристойній, грубій формі, а також моральну нечистоплотність тих письменників, які продовжували підтримувати з пролетарською знаменитістю стосунки, відбито й у матеріалі І. Кошелівця «П'ятдесят років тому»³⁸.

²³ В.В.Г. До мовного питання в неросійських школах СРСР. *Сучасність*. 1961. Ч. 2. С. 117–120.

²⁴ Камінський А. Загроза для українського шкільництва. *Сучасність*. 1977. Ч. 4 (196). С. 82–85.

²⁵ Розмова з Дмитром Павличком / Розмову веде Ільницький О. *Сучасність*. 1990. Ч. 3. С. 101–113.

²⁶ Кравченко Б. Зміни в структурі робітничої класи на Україні (1897–1970 рр.). *Сучасність*. 1980. Ч. 2. С. 7–25.

²⁷ Шевельов Ю. Українська мова в себе вдома сьогодні й завтра. *Сучасність*. 1986. Ч. 10 (306). С. 28–46.

²⁸ Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60 рр. Дослідження й публіцистика. Чикаго: Український Публіцистично-Науковий Інститут, 1974. 216 с.

²⁹ Коропецький І. Проблема української мови та управління економікою. *Сучасність*. 1988. Ч. 12. С. 76–84.

³⁰ Купчинський Р. Про двомовність, провінційність і безхребетність. *Сучасність*. 1988. Ч. 1 (321). С. 79–86.

³¹ Струмінський Б. Радянська двомовність: добродійство чи прокляття? С. 99–101.

³² Пірогов С. До питання про «українізацію» Києва. *Сучасність*. 1980. Ч. 6 (234). С. 61–64.

³³ Прокоп М. Про новий ленінський збірник та інше. *Сучасність*. 1970. Ч. 9. С. 92–103.

³⁴ Гончар І. Музей душі. *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 33–44.

³⁵ Див. напр.: *Дружба народів*. 1988. № 5; *Литературная газета*. 1989. 29 марта.

³⁶ Маркус В. Вільні і невільні гріхи російських антикомуністів. *Сучасність*. 1976. Ч. 2 (182). С. 80–85.

³⁷ Драй-Хмара М. Про лист Максима Горького щодо української мови. *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 109–111.

³⁸ Кошелівець І. П'ятдесят років тому. *Сучасність*. 1976. Ч. 6 (186). С. 42–48.

Утім, Максим Горький тільки повторив думку, якою були просякнуті російські видання шовіністичного спрямування (що самостійної української мови не існує) та патріарші розпорядження й ухвали соборів, які інкримінували українським авторам «примрачне наречіє», а тому вводили офіційні посібники з правилами «о произношении российских букв», дотримувалися указу Петра I 1720 р., де узаконювалося «внов книг никаких, кроме церковных прежних изданий не печатать». Так зароджувався *лінгвоцид*, що є проблемою, невід’ємною від проблем етноциду та геноциду й тому є проблемою історико-політичною та соціологічною, про що писав, наприклад, відомий канадсько-український вчений Я. Б. Рудницький³⁹, який і ввів у науковий обіг цей, тепер широко вживаний, термін⁴⁰. Ним активно користуються сучасні українські мовознавці: П. Гриценко, Л. Масенко, Я. Радевич-Винницький та ін. Б. Харчук розглядав дефініцію «лінгвоцид» через призму терміна «слово», його історію, мовну традицію: «слово – сорочка духу народу»⁴¹.

Планове мововбивство в Радянському Союзі – то був «витвір» Компартії, зброя боротьби за імперську владу⁴². «Українську мову в Україні – убито: лінгвоцид», – наголошує політв’язень Віталій Калиниченко в заяві про зречення радянського громадянства з причини недотримання в СРСР прав людини⁴³.

Українську людину з її політичного українства перетворювали на «політичного росіянина», Москва лідуючі винародовлювала українство. Тотальна русифікація здійснювалася під прикриттям ідеології лицемірного інтернаціоналізму, спрямованої на створення держави з єдиною мовою – російською.

С. Пірогов простежує залежність русифікації від урбанізації в Україні. Показники відбивають «незмінно панівне становище російської мови над українською», попри зростання українського населення. Автор указує на пов’язаність мови з іншими ділянками суспільного життя. Людина починає думати про духовні цінності, коли забезпечені її основні потреби: житло, робота, їжа, одяг.

Вживання російської мови в праці підприємств в УРСР не обмежується лише їх зв’язками із союзними зверхниками, воно поширюється й на внутрішню працю організацій та установ: щоб там працювати, людина мала володіти російською мовою. Згодом офіційна російська мова трансформується у мову побутового спілкування.

Виступаючи перед Гельсінкської комісії при Конгресі Сполучених Штатів Америки, Н. Світлична проаналізувала поширення фашистського міфу про винятковість, вищість усього радянського на підставі його ототожнення з російським. Вона оприлюднила один із страшніших документів того часу: рекомендацію Всесоюзної науково-практичної конференції «Російська мова – мова дружби і співробітництва народів СРСР», що відбиває загрозу національної смерті засобами русифікації. Русифікація залишилася традицією російського імперіалізму в своїй радянській версії⁴⁴.

Унаслідок послідовної дискримінаційної політики російська мова власне посіла в УРСР місце державної. Відтак найбільш зрусифікованими стали: Крим, Донецький басейн, Дніпровський промисловий район, Харківська, Одеська області⁴⁵. У Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні, Дніпропетровську, Одесі, навіть Чернігові працюють лише поодинокі українські школи. У містах Донбасу та Криму взагалі не було українських шкіл. Не відкрито нових шкіл з українською мовою навчання у Ворошиловграді, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Миколаєві, Сумах, Харкові. Обмаль українських кінострічок у фільмофонді – 7%. Повсюдно: безграмотний суржик і страх, панує відчуття, що любов до рідної мови сприйматиметься як націоналізм. Це аналізував свого часу відомий мовознавець П. Ковалів⁴⁶.

Русифікація в СРСР посіла місце керівної ідеологічної сили. Її засоби: організація Московією штучного голоду в Україні в найхлібніших районах; індустріалізація за рахунок прибулого неукраїнського населення; переселення українців у східні, мало заселені землі Радянського Союзу⁴⁷. Утім, політика примусового (чи планового) переселення росіян у неросійські регіони призводила також і до збіднення російського генофонду власне в етнічних російських регіонах РРФСР.

³⁹ Рудницький Я. До проблеми мововбивства (лінгвоциду). Збірка наукових праць на пошану Є. Вертипороха, президента Головної Ради Наукового товариства ім. Шевченка і Голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя. Торонто, 1972. С. 95–100.

⁴⁰ Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. 78 с.

⁴¹ Харчук Б. Слово і народ. *Сучасність*. 1989. Ч. 3. С. 113–127.

⁴² Прокоп М. Про новий ленінський збірник та інше. С. 92–103.

⁴³ Заява Віталія Калиниченка про зречення радянського громадянства. *Сучасність*. 1978. Ч. 6 (210). С. 97–104.

⁴⁴ Осмецький-Іранек Є. Спільна програма. *Сучасність*. 1977. Ч. 4 (196). С. 87–102.

⁴⁵ Камінський А. Яка революція? *Сучасність*. 1976. Ч. 1 (181). С. 71–91.

⁴⁶ Ковалів П. Теорії виникнення нації і національних мов. *Сучасність*. 1966. Ч. 4 (64). С. 101–117.

⁴⁷ Алексеева Л. В чому виявляється русифікація України? *Сучасність*. 1982. Ч. 3 (255). С. 78–81.

Робітнича маса в Україні – це росіяни або зрусифіковані українці; переважна більшість робітників не читала й не писала українською. Отже, індустріальний пролетаріат належав до російського світу⁴⁸. 70% населення промислових районів і міст становили росіяни, що було спричинено багатокіровою колонізацією. Взагалі, як пише М. Рябчук, «четверту частину населення України в ті роки складають росіяни; приблизно така ж частина русифікованого населення, решта членів суспільства може вважатися українським тільки номінально, оскільки своїх дітей та онуків ці люди мріють реалізувати в умовах російської культури. Прошарок української інтелігенції дуже тонкий і на його потужність важко розраховувати. Втім, українці не ототожнюють себе з росіянами, позаяк українська мова остаточно не втрачена. Отже, процес духовного відродження непростий, оскільки людям треба повернути свою національну гідність, самосвідомість»⁴⁹.

Рідна мова в містах України стала рідкістю, «музейним експонатом», як зазначив у виступі на XIX партконференції, що проходила 28 червня – 1 липня 1988 р. в Москві, уповноважений ЦК КПУ Б. Качур⁵⁰. Міста зросійщені, в них майже немає українських шкіл і преси.

Росіяни українською мовою не володіють. Російська мова – це мова міста, мешканці якого вважають себе соціально вищими за мешканців села. Для міст характерна масова асиміляція населення; руйнування одвічних українських традицій через урбанізацію та винищення голодом українського села. А переходом ще й наголошеного приниження та знецінення людей села, які, зазначав Олесь Гончар, «годують нас хлібом»⁵¹; посилення русифікації низового та середнього господарств⁵². Російська мова фактично відігравала роль мови міжнародного спілкування та співробітництва всіх народів СРСР⁵³.

І. Коропецький дає українській мові ще якийсь час, щоб залишитися мовою спілкування, але на підприємствах у містах дедалі більше «спостерігається зниження проценту вживання української мови». Учений пояснює причину: «...московські органи комунікують буквально всі підприємства в СРСР; Росія має домінуюче керівне положення, а отже – й російська мова, яка поширюється на роботу інституцій». Він бачить єдиний вихід із цієї ситуації: обмеження економічних та адміністративних зв'язків між Москвою та Україною⁵⁴. На погіршення стану з українською мовою суттєво впливає й дедалі зростаюча байдужість до неї молоді. Тогочасний вітчизняний письменник і дослідник В. Абліцов ставив питання руба: «бути українцем не вигідно?»⁵⁵ Черговою лінгвоцидною атакою проти української молоді й шкільництва було засідання Політбюро ЦК КПРС у Москві, де обговорювалися додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в школах, зростання кількості годин викладання російської мови, викладання нею важливих предметів⁵⁶.

Д. Павличко та І. Драч критикували проєкт Статуту середньої загальноосвітньої школи (де, по суті, узаконювалося ігнорування в школах республіки української мови), аргументуючи тим, що практика звільнення учнів від вивчення української мови суперечить ленінській національній політиці⁵⁷.

На засіданнях педрад УРСР ішлося про викладання у вишах спеціальних дисциплін російською мовою, організацію її вивчення в дошкільних закладах тощо. Усе це відображено в журналі «Русский язык и литература в школах УССР», де, зокрема, опубліковано статтю «Глубокое изучение русского языка – объективная потребность советских людей»⁵⁸. До відома громадськості доводиться, що АН УРСР теж брала участь у підготовці кампанії поширення в Україні «великої мови Леніна»⁵⁹.

⁴⁸ Кравченко Б. Зміни в структурі робітничої класи на Україні... С. 7–25.

⁴⁹ «Навіть якщо один шанс із тисячі». Розмова з Миколою Рябчуком. *Сучасність*. 1990. Ч. 2 (346). С. 98–108.

⁵⁰ Купчинський Р. 19 партійна конференція: що вона принесла Україні. *Сучасність*. 1988. Ч. 10 (330). С. 82–94.

⁵¹ Див.: *Літературна Україна*. 1986. 12 червня.

⁵² Прокоп М. Про одну передумову української політики. *Сучасність*. 1968. Ч. 9. С. 83–94.

⁵³ Майстренко І. Сторінки Комуністичної партії України. КПУ після смерті Сталіна. *Сучасність*. 1974. Ч. 4–5. С. 63–78.

⁵⁴ Коропецький І. Проблема української мови та управління економікою. С. 76–84.

⁵⁵ Абліцов В. Рідна нива: український православний календар-альманах 1992. Вінніпег: Екклесія, [199?].

⁵⁶ Посилення русифікації шкільництва. *Сучасність*. 1983. Ч. 7–8 (267–268). С. 197.

⁵⁷ Матеріали з Червеного пленуму (1987) Спілки письменників України (виступи Д. Павличка і І. Драча в справі української мови і культури). *Сучасність*. 1987. Ч. 9. С. 97–113.

⁵⁸ Глубокое изучение русского языка – объективная потребность советских людей. *Русский язык и литература в школах УССР*. 1979. № 5.

⁵⁹ Сольчаник Р. Шкільництво і мовна політика в УРСР. *Сучасність*. 1980. Ч. 11 (239). С. 100–103.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, прийнята Генеральною конференцією ООН на 11-й сесії в Парижі 15 грудня 1960 р., засуджує як злочин супроти людства застосування освіти як засобу асиміляції⁶⁰. Асиміляція виявлялася навіть у тому, що українські дівчата не могли вийти заміж за українських хлопців, оскільки уряд масово вивозив молодих чоловіків з України. Отже, уряд СРСР порушував конвенції, які сам підписав⁶¹.

В Україні витіснялося все національне: театри, кіно, бібліотеки, музеї, преса. Пресознавець П. Чернов вивчав попит і розповсюдження газет, журналів, взагалі видавничої продукції, поділяючи територію УРСР на міську та сільську. Ним проаналізовано Одеську, Миколаївську, Херсонську, Кримську області щодо національного складу населення, видавничої продукції, шкіл⁶².

У 1969 р. в Україні, за П. Черновим, видано 7615 книг, із них українською мовою – 2944. Негативна ситуація з української мови в технічній та будівельній літературі: згідно зі статистичними даними, у 1972 р. усього видано 446 одиниць літератури. Із цієї кількості українською мовою 36,03%, російською – 57,65%. Двомовних видань – 6,32%⁶³. На одного росіянина припадало 9 книжок російською мовою, на одного українця – 2 книжки, видані українською мовою, останні були переважно партійною пропагандою. Отже, майже вся технічна література в Україні видавалася російською мовою, як і перекладна зарубіжна література. Треба вказати підсумки «процвітання» української мови в технічній та будівельній літературі, жорстокий наступ на такі київські видання, як «Техніка», «Урожай», «Будівельник»⁶⁴.

У статтях в «Сучасності» наведено цифри друкованих українською мовою в УРСР книжок і брошур, що дедалі скорочувалися, але постійно зростала кількість російськомовних: «російське друковане слово заливає Україну»⁶⁵.

Аналіз праці із назвою «Список літератури, випущеної видавництвами України в 1958 р.» (Міністерство культури УРСР, вид-во Книжкової палати. УРСР. Харків, 1959. 515 стор.) відбиває русифікаторську політику в УРСР у видавничій галузі та діяльності бюрократичних організацій в радянській Україні (з поміж п'яти відділів АН УРСР лише перший відділ друкував свої праці українською мовою). Аналогічна ситуація була в інших галузях науки та вищої школи: «Українською мовою в Криму видають тільки плакати для місцевих колгоспників щодо виконання норм кукурудзи та хлібоздачі»⁶⁶. Д. Соловей відображає реалії з книгопродукції: питома вага продукції російською мовою в 1955 р. сягнула 83,8%; у 1960 – 84,5%; у 1964 – 84,5%, що було свідченням дискримінаційної політики радянського уряду щодо неросійських народів⁶⁷.

Від 1977 р. ще сім українських наукових періодичних видань перейшли на російську мову, відповідні українські видання перестали публікуватися. У 1978 р. АН УРСР змусили перевести всі журнали й книжкові видання з галузей природничих, технічних, біологічних наук на друковану російською мовою. Паралельних українських публікацій не планувалося. Ліквідували такі українські видання: «Етика й естетика», «Економічна географія», «Питання атеїзму», «Проблеми правознавства», «Філософські проблеми сучасного природознавства», «Фізична географія та геоморфологія»⁶⁸.

У книгарнях УРСР у цей період видання російською мовою переважають українську книжку від 80 до 90%. Така само пропорція спостерігалася тоді й стосовно періодичних видань⁶⁹.

Сучасні вітчизняні мовознавці (Лариса Масенко та ін.) ввели в науковий і культурний обіг дефініцію: «словник репресованої лексики», що подано у збірнику «Українська мова у XX ст.: історія лінгвоциду: документи і матеріали»⁷⁰, де відбито особливості лексикографічної, термінологічної та правописної практик радянського періоду, метою яких, починаючи від 1930-х рр., була ліквідація питомих рис української лексики, фразеології й навіть деяких словотвірних та граматичних форм і заміна їх кальками з російської мови.

⁶⁰ Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. *Liga 360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU60K04U?an=2>.

⁶¹ Майстренко І. Національне питання в еміграції. *Сучасність*. 1972. Ч. 9 (141). С. 59–64.

⁶² Чернов П. Міські газети в УРСР. Трохи цифр і фактів про питання про місто і мову на Україні. *Сучасність*. 1961. Ч. 5. С. 11–22.

⁶³ Купчинський Р. Русифікація технічних видань УРСР. *Сучасність*. 1973. Ч. 2. С. 112–114.

⁶⁴ Прокоп М. Політика злиття націй в дії. *Сучасність*. 1965. Ч. 6. С. 91–97.

⁶⁵ Прокоп М. Про одну передумову української політики. *Сучасність*. 1968. Ч. 9. С. 83–94.

⁶⁶ Гор. Ол. Статистика видавничої русифікації. *Сучасність*. 1962. Ч. 7. С. 115–117.

⁶⁷ Соловей Д. Національні питання в ленінській теорії і практиці. *Сучасність*. 1966. Ч. 10. С. 91–105.

⁶⁸ Прокоп М. Публікація про Львівський університет. *Сучасність*. 1965. Ч. 1. С. 107–120; В.П.С. Русифікація науки, літератури, побуту. *Сучасність*. 1965. Ч. 6. С. 119–122.

⁶⁹ Посилена русифікація книжкових видань і преси в УРСР. *Сучасність*. 1975. Ч. 3 (176). С. 121–122.

⁷⁰ Українська мова у XX ст.: історія лінгвоциду: документи і матеріали / Ред. Масенко Л. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

Самооборона – це боротьба. І під нею П. Ковалів, автор понад 550 наукових праць, розуміє «...систему практичних заходів, що мають на меті: дати основи знань про мову в такій мірі, щоб уміти підбирати слова і граматично правильно будувати речення, щоб зробити мову не тільки точною і правильною, але й багатою й виразною»⁷¹. Відомим мовознавцем проаналізовано конкретні випадки неправильного вживання українських слів. Ще раніше, в 1961 р., у канадському журналі «Віра й культура» вийшла стаття П. Ковалева «Мова і діалект», де вчений порушує проблеми методологічного й загального характеру. Мову тут розглянуто як найбільшу ознаку нації, розкрито причини переслідування української мови в імперській Росії, наведено об'єктивні факти її визнання як цілком самостійної, названо прізвиська відомих учених, які відстоювали права української мови: Ф. Міклошич, І. Срезневський, П. Шафарик, О. Шахматов, В. Ягич та ін. У 1966 р. в Нью-Йорку вийшла друком праця П. Ковалева «Українська мова», де він порушив проблеми «...мови як чинника соціального і національного; українська мова – національна мова народу; лексичний фонд української мови» тощо⁷².

У надрукованій «Сучасністю» статті «Іван Франко в історії боротьби за українську мову» Зіновія Франко, онука українського класика й відома мовознавиця, докладно показала: ще І. Франко боровся за існування української мови як національно свідомої етнічної індивідуальності, чинника національної самовизначеності, національного розвитку, вступаючи в боротьбу проти спроб перетворення її на діалектний компонент мови панівної нації; полемізував із антидемократичною та нігілістичною позицією москвофілів, – не визнаючи української мови як самостійної, що наштовхувало москвофільських письменників звертатися до російської мови та штучного створення т. зв. «язичія». Науковиця розглянула також дослідження І. Франка «Етимологія і фонетика в южноруській літературі», де він розбиває тезу прихильників історичного принципу (т. зв. етимологів) про незмінність за 1000 років системи літер і правописних засад руського (тобто східнослов'янського) письма й доводить, що XVIII ст. було періодом занепаду староукраїнської мови козацьких літописів і канцелярій, коли народна мова не могла затвердитися у вищих стилях. Учений визнає, що, як наслідок недостатньої національної свідомості українців, провідне місце зайняла тоді російська мова; не відділяє мову від економічних і громадських потреб народу. Основою єдиної у майбутньому літературної мови І. Франко визнавав її наддніпрянський варіант⁷³.

Ю. Перфецький проаналізував українське минуле з погляду розуміння історичних термінів, їхньої інтерпретації та адекватного вживання термінології; шкідливості для правдивої історичної науки неправильних перекладів та перекручення історичних термінів, які поширилися в іноземній науковій літературі. Так, Г. Вернадський у 1948 р. видав книгу «Kievan Russia», хоча Київської Росії ніколи не існувало, а була Київська Русь. Ю. Перфецьким наведено приклади (а вони численні) вживання терміну *русская* (тобто російська) замість *Русская* (себто, руська) земля, а термін *Русь* в етнічному та географічному значенні (стара назва України та українців) – як назва Київської землі та її мешканців – застосовувався на цій території від XII до XVII ст.⁷⁴

Про турботу редакції часопису «Сучасність» щодо чистоти української мови свідчить і публікація дослідження Я. Рудницького щодо важливості букви *г* в українській мові⁷⁵, Ю. Шереха⁷⁶ та ін.; історії розробок правил української мови, починаючи з Постанови Ради Народних Комісарів від 23 липня 1925 р., діяльності Правописної комісії (відбулося два пленуми). Правопис, на думку провідних учених, найбільше призначався для спеціалістів, для авторів граматик, перекладачів та ін., але й для того, щоб ним могла користуватися й проста грамотна людина. Уже тоді порушувалося питання щодо апострофу, чужих слів; було розглянуто проекти В. Ганцова, О. Синявського, О. Курилової, М. Сулими та М. Наконечного; заслухано доповіді А. Кримського «Історія українського правопису», О. Синявського «Підсумки правописної дискусії» та «Коротка історія “Українського правопису”»⁷⁷.

⁷¹ Ковалів П. Шляхи і засоби боротьби за культуру української мови. *Сучасність*. 1965. Ч. 6 (54). С. 114–122.

⁷² Ковалів П.К. Українська мова. *Бібліотека українознавства*. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1966. Ч. 19. 216 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13084/file.pdf>.

⁷³ Франко З. Іван Франко в історії боротьби за українську мову. *Сучасність*. 1989. Ч. 1 (333). С. 12–18.

⁷⁴ Перфецький Ю. Термін «Русь» – приклад оманної схожості. *Сучасність*. 1977. Ч. 4 (196). С. 47–60.

⁷⁵ Рудницький Я. «Г» – проскрибована буква в СРСР. *Slavistica*. Вінніпег, 1970. Ч. 67–68. С. 67–68.

⁷⁶ Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1971. 402 с.

⁷⁷ Синявський О. Коротка історія «Українського правопису». *Сучасність*. 1982. Ч. 1–2 (253–254). С. 100–116.

«Після розгрому “українізації” партійні відпоручники від мовних справ відкинули як одну, так й іншу номенклатурну систему, а завели в українську мову ще іншу, а саме російську народну номенклатуру з українськими закінченнями слів»⁷⁸. Правописні росіянізми були впроваджені при двох змінах правопису в УРСР: у 1933 та 1946 рр., що негативно вплинуло на українську мову й призвело до калькування винятково з російської мови. А. Вовк робить висновок: у теперішніх (тобто 1970-х роках) сучасних умовах очистити українську термінологію від примусових росіянізмів неможливо.

Д. Баюрський (письменник, літературознавець) викрив підробку «хахлацької» мови під українську, нищівний механізм, «завдяки» якому відбулося таке перетворення, це – «затруєння російським способом думання, винесене з радянської школи й преси та з оточення». Наприклад: «...в українській мові – тверда щільна вимова (а, а не я після ч); хахлацька мова не знає приголосної “г”; до хахлацької мови запроваджено йокання – зйомка, підйом і т. д. замість фільмування, піднесення, піднімання); не визнає давального відмінку чоловічого роду; хахол не вміє відмінювати західноукраїнських прізвищ (Ковалів – Ковалева); замість нормального українського “Я написав статтю” у хахла: “Мною було написано статтю”; “заходи по поліпшенню” замість – “заходи з поліпшення”; “им нічого не стоїть убити човека” – “ім нічого не варто вбити людину” замість: “для них дрібничка вбити людину” тощо. Отже, не можна не погодитися з Ю. Баюрським, – «читаючи хахла, треба носити з собою в голові російську граматику або словник». Є й таке важливе застереження: «хахлаччину не варто плутати із суржилом»⁷⁹.

М. Зеров писав, що «літературні мови, уживані без їхнього розвитку впродовж довгого часу, мали вислови, які вживалися часто й згубили в деяких випадках свою силу естетичного відчуття. Тому молоді письменники цих літератур мали велику проблему зробити живими і оновити ці вислови. Навпаки переклади цих “уживаних” висловів на мову, що формувалася, звучали добре»⁸⁰. Учнів духовних шкіл в Російській імперії змушували за-своювати російську вимову богослужбових текстів. Проповіді було дозволено виголошувати лише російською мовою.

На сторожі збереження чистоти й культури української мови – критичні дослідження одного з найвидатніших лінгвістів і славістів ХХ ст., провідного українського мовознавця Ю. Шевельова. Він розглядає мову як засіб збереження національної ідентичності, охорони національних традицій, політичний прапор. До речі, вкажемо й на те, що на підготовчій конференції в Москві до IV з'їзду славістів російські науковці стали вимагати від Міжнародного комітету славістів виключити професора Ю. Шевельова з доповідачів, оскільки той є борцем проти радянської влади. Однак МКС цю вимогу відхилив.

Книжка Ю. Шевельова «Нарис сучасної української літературної мови» простояла на стенді, виставленому під час Міжнародного славістичного з'їзду в Москві в 1958 р., всього один день і потім безслідно зникла. На запитання американської делегації стосовно ініціденту організатори відповіли, що книгу нібито просили вилучити українці. Американська делегація подала протест щодо брехливих радянських заяв.

Ставлення Ю. Шевельова до російського гноблення України простежується, зокрема, в його статті «Покоління двадцятих років в українському мовознавстві»⁸¹ та ін. Він жорстко критикує радянську політику українізації в 1925–1932 рр.⁸² Аргументи будує на документах, партійних резолюціях, декретах (наприклад, «Про практичні заходи з українізації радянського апарату») з цієї проблеми, опублікованих у радянській пресі, виступах Й. Сталіна, Л. Кагановича, М. Скрипника, С. Косіора, заходах П. Постишева з розгрому українізації, рішеннях конференцій, пленумів КП(б)У, «Тезах про підсумки українізації», «Положеннях про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури» тощо. Учений простежує успіхи та завдання українізації, ставлення до неї різних верств населення, зміну її мотивів, соціальну орієнтацію; початок атак на непартійну інтелігенцію, Академію наук України, процеси «пролетаризації» української культури, т. зв. політику «подвійного дна», що проводила Москва під гаслом «національна за формою, соціалістична за змістом».

Ю. Шевельов не влаштував Москву, бо він «ніби намагається витверезити ситуацію», починає полеміку з радянськими науковцями, які підтримують акцію П. Постишева

⁷⁸ Вовк А. Наукова мова і політика: 55 років української термінології в УРСР. *Сучасність*. 1979. Ч. 7–8 (223). С. 87–96.

⁷⁹ Баюрський Демондор. Prolegomena до характеристики хахлацької мови. *Сучасність*. 1989. Ч. 7–8. С. 158–164.

⁸⁰ Зеров М. «Catalerpton». Київ, 1951. С. 12, 61.

⁸¹ Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Т. 173 // Праці Історично-Філософської Секції: збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою. Осередок праці Наукового Товариства ім. Шевченка в Чикаго / Ред. М. Овчаренко. Париж–Чикаго, 1962.

⁸² Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 рр. *Сучасність*. 1983. Ч. 5. С. 36–57.

щодо вилучення з української мови літери *г*. Відмінність української мови від російської учений пояснює на прикладі розрізнення твердості-м'якості перед *і*, де приголосні пом'якшуються перед *і* тощо. Ю. Шевельов пропонує підготувати дослідження про трактування в різних абетках і правописах фонем з малою частотою вживання тощо. Про його значний внесок у справу забезпечення чистоти української мови свідчить і праця, яка стала відома в Україні лише з 2008 р., а саме: «Так нас навчали правильних проізношень»⁸³. На думку вченого, українська мова розвивалася в річищі діалектно-мішаному. Він аналізує діяльність мовознавчого журналу в Києві, де за двадцять років не опубліковано жодної наукової дискусії (мабуть, це так і було задумано). Намагається переконати на прикладах, що біографія, творчість і місце в історії належать до різних площин, і ніщо з цієї тріади не повинно замовчуватися⁸⁴.

До абсурдів віднесено викидання з української мови слів, спільних із російською мовою. Порушено питання правопису, спиняючись на проблемі «частина слів-небіжчиків – жертва моди». Перед Другою світовою війною редакція «Комуніста» друкувала списки слів, які належить вживати, а які ні. В деактивації слів діють різні фактори: від моди до адміністрації. Наведено приклади процесу маскулінізації, маскулінізації з диспалатилізацією, «вокалізації». Наголошено, що багатостолітню тенденцію варто зберегти. Зміни, наприклад, стосувалися написання українською мовою географічних назв.

До інноваційного винаходу радянської системи (у Ю. Шевельова ще вистачає гіркого гумору) вчений відносить втручання у внутрішню структуру підлеглої мови через запровадження нових мовних елементів і заборони інших; намагання спрощувати правопис і граматику; «збагачувати» українську мову за рахунок мови «братнього» народу: усі бар'єри для втручання росіянізмів в українську мову в УРСР було ліквідовано. Він аргументовано коментує затирання її своєрідної семантичної структури в разі підлягання до російської, усунення семантичного розрізнення, притаманного українському слову, в пристосуванні до російського нерозчленування (наприклад, замість *надхнути*: російське незграбне – *надихати*); запровадження інновацій всупереч історичним тенденціям (наприклад, *одвертий* на *відвертий* порушує історично складену будову слова); порушення закономірностей історичного розвитку української фонетичної системи. Свої зауваження вчений ілюструє прикладами перебудови фонемної структури української мови в пристосуванні до фонемної структури російської, не оминає увагою втручання соціолінгвістичних факторів, наголошує на рабському копіюванні російських зразків, застерігає щодо небезпеки перетворення української мови на діалект російської, закидає українським письменникам і перекладачам, які широко вживають церковнослов'янські слова, послуговуючись не церковнослов'янською, а російською мовою⁸⁵.

Усі зміни в статусі української мови Ю. Шевельов, як зазначає І. Кошелівець, подає в контексті історичних подій і розглядає її як засіб збереження національної ідентичності, охорони національних традицій, «політичний прапор»⁸⁶.

Ретельні праці проф. І. Огієнка (митрополита Іларіона) близькі доробку Ю. Шевельова зі збереження природи української мови. Наприклад, грамотне вживання слів *увесь, ввесь*, а не *весь*, прийменників; зміна кінцевого *о* на *і* в прийменниках та префіксах та ін.⁸⁷ І. Огієнко порівнює українські та російські форми прізвищ, занепад кінцевого або початкового голосного; *щоб*, а не *щоби*; називання по батькові; розглядає і захищає українське написання географічних назв тощо⁸⁸.

У цьому ж керунку зроблені й напрацювання О. Горбача. Ним проаналізоване одне з найдискусивніших питань в українській мові, а саме фонологічно обґрунтовані випадки. Кожна мова має свої власні орфоепічні закони. Зважання тут на російську вимову свідчить про введення білінгвізму й літературної культури в правопис: в українській орфоепії і так вимовляються всі губні перед йотованими голосними твердо, і таку вимову, як доходить висновку О. Горбач, позначати ще й апострофом не варто. Вчений наголошує, що в умовах українсько-російського білінгвізму в Україні апостроф тут виконує радше приховану чуттєву функцію: розрізнює назовні в низці випадків видимо українські написання від російських, що ілюструє прикладами недоречного вживання апострофа⁸⁹. Між іншим,

⁸³ Шевельов Ю. Вибрані праці. Київ, 2008. Кн. 1: Мовознавство.

⁸⁴ Шевельов Ю. У довгій черзі: проблеми реабілітації. *Сучасність*. 1990. Ч. 12 (356). С. 69–78.

⁸⁵ Шевельов Ю. Українська мова в себе вдома сьогодні й завтра. С. 28–46.

⁸⁶ Кошелівець І. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. *Сучасність*. 1987. Ч. 10. С. 117–119.

⁸⁷ Іларіон [І. Огієнко]. Гнучкість української мови. *Віра й культура*. Вінніпег, 1956. № 1. С. 18–20; № 5. С. 22–24; № 10/11. С. 15–18; № 12. С. 13–16; № 18/20. С. 18–20; № 6. С. 19–20.

⁸⁸ Іларіон [І. Огієнко]. Гнучкість української мови. *Віра й культура*. Вінніпег. 1957. Ч. 5. С. 10–13; Ч. 6; Ч. 8. С. 24–28; Ч. 9; Ч. 10–11; Ч. 12. С. 14–16.

⁸⁹ Горбач О. Сумнівні випадки вживання апострофа в чужомовних неапетлятивах. *Сучасність*. 1970. Ч. 1 (109). С. 113–115.

Олексі Горбачу (серед інших українських мовознавців) було закинуто агентурну антирадянську діяльність, можливо, за «апостроф»...

І ще принципове його застереження (з тим же гірким «гумором», що й в Ю. Шевельова): «...при російській передачі прізвищ не можна міняти українських кореневих голосних “по етимологічному” (і на е чи о) ... А тим часом постійно зустрічаємо таку російську “транскрипцію”. Всім безхребетним малоросам в УРСР і поза УРСР, ми б вважали цю нашу заувагу записати в альбом»⁹⁰.

«Хакхлатизацію» української мови примножували й словники. Як пише А. Вовк, «після розгрому українізації чимало словників, підготовлених в Українській академії наук, залишилося невиданими. Утім, у 1923–1932 рр. в УРСР вийшло друком приблизно 52 назви термінологічних і галузевих словників. До друку готувалося ще 13 словників. Тому вказане десятиріччя називають “золотим десятиріччям” української термінології. Ці словники радянська влада віднесла до категорії “національне шкільництво”. Усі надруковані словники було вилучено з книгарень та бібліотек. Переорганізована АН України змушена була випустити в 1934–35 рр. серію термінологічних бюлетенів. Зросійщена мова (“інтернаціоналізована”) лягла в основу термінологічного вжитку в УРСР за кілька років»⁹¹.

Частину українських слів за радянських часів узагалі було усунено з українських словників, що позиціонувалося компартією як мовне взаємозбагачення⁹². Наприклад, зі «Словника української мови» (1979 р.; за ред. І. Білодіда) вилучено слово *тризуб*, а фігурує лише слово *тризубець* (трава), що пояснюється страхом Москви перед давніми українськими традиціями, відновленням Української Народної Республіки: кількість томів цього видання значно менша за аналогічний російський словник⁹³.

Русифікація української мови простежується й за українськими словниками Б. Грінченка⁹⁴ та М. Подвезька⁹⁵, російськими словниками Д. Ушакова⁹⁶, С. Ожегова⁹⁷, працями Ю. Жлуктенка⁹⁸, Г. Їжакевич⁹⁹ тощо. З українських словників, які видавалися в радянській Україні, вилучалися «політично неблагодійні слова», українська мова була беззахисною, що підтверджує аналіз «Російсько-українського словника» М. Калиновича (Київ, 1962), 11-ти томного «Академічного словника української мови» (Київ, 1970–1980), 3-х томного «Російсько-українського словника» АН УРСР (Київ, 1968). Багато слів і висловів української мови, які застосовуються в російській мові, привласнюються нею; як канон вживання російські слова замість українських. Словники перераховувалися з метою наближення українських слів до російських. Частину українських слів за радянських часів узагалі було усунено зі словників. Правописні росіянізми були впроваджені за двох змін правопису в УРСР: у 1933 та 1946 рр. Негативно вплинуло на українську мову й калькування з російської мови.

У доповіді «Статус української мови в СРСР» Ю. Перфецький (Ласальський університет, штат Пенсільванія, США) на VII Світовому конгресі прикладної лінгвістики підтверджує аналіз «Російсько-українського словника» М. Калиновича (Київ, 1962), 11-ти томного «Академічного словника української мови» (Київ, 1970–1980), 3-х томного «Російсько-українського словника» АН УРСР (Київ, 1968): багато слів і висловів української мови тепер застосовуються в російській мові й привласнюються нею. Українські слова замінені запозиченнями з російської мови; вони стоять на першому місці, а українські – на другому¹⁰⁰.

У виданих у 1960-ті рр. російсько-українських словниках О. Пономарів помічає доволі грубі й численні помилки, недогляди, неправильне вживання слів у засобах масової інформації, на радіо, навіть у літературі, некісні переклади¹⁰¹. І. Кошелівець теж критикує «Українсько-російський словник» 1962 р., де, як канон, російські слова стоять замість українських¹⁰².

⁹⁰ Горбач О. Післявоєнні мовознавчі публікації в СРСР (прод.). *Сучасність*. 1962. Ч. 1. С. 95.

⁹¹ Вовк А. Наукова мова і політика... С. 87–96.

⁹² Перфецький Ю. «Мовне взаємозбагачення» чи русифікація української мови? *Сучасність*. 1976. Ч. 9. С. 34–49.

⁹³ РМт. Слова, яких не було. *Сучасність*. 1980. Ч. 6. С. 65–66.

⁹⁴ Словарь української мови. Т. 1–4 / Упор. Грінченко Б. Київ, 1907–1909 (фотомех. перевидання. Київ, 1958).

⁹⁵ Подвезько М. Українсько-англійський словник. Київ, 1962; Подвезько М., Балла М. Англо-український словник. Київ, 1974.

⁹⁶ Ушаков Д., et al. Толковый словарь русского языка. Т. 1–4. Москва, 1935–1940.

⁹⁷ Словарь русского языка / Ред. Ожегов С. Москва: АН СССР, 1968 (7 изд.); Словарь русского языка в четырех томах / Ред. Евгеньев А. Москва, 1957–1961.

⁹⁸ Жлуктенко Ю. Ukrainian: підручник української мови для англомовців (у співавторстві з Н. І. Тоцькою, Т. К. Молодіди). К., 1973

⁹⁹ Їжакевич Г. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу. Київ, 1969. 304 с.

¹⁰⁰ РМт. Доповідь на Світовому конгресі про сучасні проблеми української мови. *Сучасність*. 1985. Ч. 1. С. 128.

¹⁰¹ Пономарів О. Наша спільна нива. *Сучасність*. 1965. Ч. 2. С. 122–124.

¹⁰² Кошелівець І. Сумний коментар з додатком. *Сучасність*. 1965. Ч. 3. С. 122–123.

Така ж тенденція замінювання слів і назв простежується в 1960–1970-х рр. і в містах, містечках і селах України, «де зберігаються давні і постають нові пам'ятники росіянам та хохляцьким "героям" з російськими написами, а водночас руйнуються пам'ятки української культури та політичних традицій»¹⁰³. «Суто російських назв на карті УРСР стільки, що ніякий декларативний інтернаціоналізм не приховає страшною дійсністю»: колгосп біля Вінниці має ім'я царського реакційного генерала Суворова; багато «вулиць по українських містах названо іменем Пушкіна й інших російських дворян, а в містах Росії нема вулиць з назвами будь-яких українських навіть "пробуджених" діячів чи письменників». Публіцист Р. Рахманний підсумовує: «Так поводяться тільки колоніялісти в загарбаній Україні»¹⁰⁴.

Більшовицьку топонімію щодо українських географічних назв констатує в статті «Топонімний патріотизм в Українській РСР» О. Горбач, рецензуючи довідник «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ»¹⁰⁵: «...близько 890 назв припадає на утворення, в корені яких є слова: радянський, радгосп, пролетар, перше травня, перемога, комунa, комсомолець, красний / червоний, жовтень, жовтневий; понад 630 назв звеличує прізвиська ідеологів комунізму (Маркса, Рози Люксембург і т. д.); більшовизму (Леніна, Ворошилова, Кірова, Сталіна, Калініна, Артема та ін.). Дореволюційні назви населених пунктів, як правило, змінено. Запроваджено в довіднику і новий радянський принцип: стирання слідів іншонаціональних поселень в Україні; т. зв. переназивний шал не пощади жодних історичних назв, їх національних відмінностей»¹⁰⁶. Викриває русифікацію деяких географічних назв у радянських енциклопедіях і В. Маркусь¹⁰⁷.

На з'їзді Спілки письменників України (далі – СПУ) у 1986 р. вказано на трагічний стан української мови в Києві. Письменники закликають до концентрації зусиль із популяризації творчих надбань усіх народів Радянського Союзу¹⁰⁸. На різного роду засіданнях починають звучати слова про інтернаціоналізм і національну гордість.

Так, на спільному засіданні СПУ та Київської організації СПУ його учасники виступили проти нав'язування поняття «радянський народ» (1988); вимагали надання українській мові статусу державної, на що оперативно відреагували українські вчені за кордоном¹⁰⁹.

Комісія СПУ спільно з навчальними закладами подала лист до Президії Верховної ради УРСР із пропозиціями щодо поліпшення становища української мови. Однак у новій Програмі ЦК КПРС ішлося про необхідність «оволодіння поряд з мовою своєї національності російською мовою як засобом міжнаціонального спілкування». Слово «поряд» зачіпає національну гідність і не проходить повз увагу письменників в УРСР та за кордоном¹¹⁰. Провідні українські літератори викривають замасковані русифікаторські постанови Центру, цілеспрямовані засоби придушення української мови, що не збігалося з поглядами партійного керівництва, яке наполегливо боронило двомовність¹¹¹. Ще раніше висловлювали протест проти політики Москви й українські письменники Канади¹¹².

Червневий пленум правління Спілки письменників України 1989 р. вважається історичним, оскільки на ньому було порушено проблему надання українській мові статусу державної мови УРСР.

Учасники харківської конференції, присвяченої проблемам функціонування української мови, підтримали вимогу СПУ та широкої громадськості прийняти «Закон про надання українській мові статусу єдиної державної мови УРСР», проголосити й забезпечити українській мові та культурі державне сприяння, перевести на українську мову навчання не менше половини дитсадків; повернути викладання в школах та вишах українською мовою тощо¹¹³. Проект закону «Про мови народів СРСР» суперечив Конституції УРСР і перекреслював здобутки перебудови в національній політиці. Він був антиконституційним і антинародним: саме такі закони змушували республіки порушувати питання про вихід зі складу СРСР. «Закон про мови в Українській РСР» мав би називатися «Закон про держав-

¹⁰³ Рахманний Р. Не словом єдиним (II). *Сучасність*. 1971. Ч. 2 (122). С. 79–106.

¹⁰⁴ Там само. № 1 (121). С. 78.

¹⁰⁵ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ / Ред. Попівський М. Київ: Укрполітвидав, 1947. Ч. 6.

¹⁰⁶ Горбач О. Топонімний патріотизм в Українській РСР. *Сучасність*. 1967. Ч. 6 (87). С. 119–123.

¹⁰⁷ Маркусь В. УРЕ в порівнянні з іншими енциклопедіями. *Сучасність*. 1961. Ч. 1. С. 118–125.

¹⁰⁸ Матеріали з Червневого пленуму (1987)... С. 97–113.

¹⁰⁹ Прокоп М. Межі політичної думки і громадської активності в Україні. *Сучасність*. 1988. Ч. 12 (322). С. 58–75; Купчинський Р. Про двомовність, провінційність і безхребетність. С. 79–86.

¹¹⁰ Купчинський Р. В окопах перебудови. *Сучасність*. 1987. Ч. 7–8. С. 150–163.

¹¹¹ Сокіл В. Важко йти проти течії. *Сучасність*. 1988. Ч. 3 (323). С. 99–103.

¹¹² Резолюція з'їзду об'єднання українських письменників у Канаді «Слово», що відбувся 1–3 червня 1973 р. в Торонто, Онтаріо. *Сучасність*. 1973. Ч. 7–8. С. 194–195.

¹¹³ Звернення учасників харківської конференції, присвяченої проблемам функціонування української мови. *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 105–109.

ність української мови в Україні». Прийнятий закон був спрямований, наголошували автори «Сучасності», проти існування українського народу й української мови¹¹⁴.

Відкритого листа до Верховної Ради СРСР щодо становища української мови написали представники Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР В. Русанівський, О. Безпояско, В. Чумак.

Про історію насильницького винародовлення Москвою української нації, тотальну русифікацію, політику лицемірного суспільського інтернаціоналізму, спрямовану на створення держави з єдиною мовою, – російською – йшлося у Зверненні Товариства української мови ім. Т. Шевченка до Верховної Ради УРСР, до Верховної Ради РРФСР, до всіх громадян України¹¹⁵.

Показовими є перебіг подій та атмосфера Установчої конференції Товариства української мови ім. Т. Шевченка (приблизно 700 учасників: письменники, діячі культури, представники уряду УРСР, делегати неформальних об'єднань) 11–12 лютого 1989 р. Головний доповідач – Олесь Гончар. Проблеми української мови порушили також у своїх виступах Д. Павличко, Р. Іванчук, О. Гурчанський, В. Русанівський. Висувається вимога, щоб українська мова була державною на всій території УРСР, а російській відведена функція мови міжнаціонального спілкування поза межами України. Секретар КПУ Ю. Єльченко¹¹⁶ намагався посіяти розбрат між Товариством української мови та Народним Рухом, хоча товариство сприймалося як частина Народного Руху. Телебачення дало брехливу інформацію про цей епізод на конференції, що було не поодиноким випадком інсинуацій¹¹⁷. Дезінформація входила до арсеналу боротьби московського центру, офіційних партійних органів та підвладної їм преси з українством: метою російської великодержавної політики залишалося «розукраїнення» України, яка мала, за словами Ліни Костенко, «пройти через усі болі й укріпитися духом»¹¹⁸.

Отже, представлені в статті праці науковців українського зарубіжжя відбивають українське понівечення стан української мови напередодні відродження Україною незалежності, спричинений політикою радянської влади. Проблема посилювалася також і психологічним станом, і ментальністю доволі багатонаціонального населення УРСР і зросійщених українців, які, здебільшого, не знали історії України, її багатой культури, не сприймали українську мову як рівноправну з російською. Однак неможливо в операційному режимі запровадити українську мову в масову культуру, в міжособистісне спілкування, у свідомість людей – це є складний, делікатний і доволі довгий процес власного розуміння особистої гідності, відчуття того, що ти є представником країни, яку поважають у світі, що ти є українцем. Російсько-українська війна надзвичайно прискорила процес самоідентифікації українців, які надавали перевагу російській мові, та процес адаптації людей інших національностей до мови країни свого постійного проживання. Утім, ціна цього процесу виявилася занадто дорогою.

References

- Aleksieieva, L. (1982). V chomu vyivliaietsia rusyfikatsiia Ukrainy? [How is the Russification of Ukraine manifested?]. *Suchasnist – Modernity*, 3 (255), P. 78–81.
- Barladianu, V. (1990). Natsionalno-rosiiska dvomovnist – smertnyi vyrok narodam SRSR [National-Russian bilingualism – a death sentence for peoples of the USSR]. *Suchasnist – Modernity*, 5 (349), P. 81–86.
- Chaplenko, V. (1974). Movna polityka bilshovykiv na Ukraini v 1950–60 rr. Doslidzhennia y publitsystyka [Language policy of Bolsheviks in Ukraine in 1950–60. Research and journalism]. Chicago, USA.
- Chernov, P. (1961). Miski hazety v URSR. Trokhy tsyfr i faktiv pro pytannia pro misto i movu na Ukraini [City newspapers in the Ukrainian SSR. Some figures and facts about the issue of cities and language in Ukraine]. *Suchasnist – Modernity*, 5, P. 11–22.
- Chornovil, V. (1987). Vidkrytyi lyst heneralnomu sekretarevi TsK KPRS Horbachovu M.S. [Open letter to Mikhail Gorbachev, general secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union]. *Suchasnist – Modernity*, 12 (320), P. 69–88.
- Drai-Khmara, M. (1989). Pro lyst Maksyma Horkoho shchodo ukrainskoi movy [On Maxim Gorky's letter regarding the Ukrainian language]. *Suchasnist – Modernity*, 10, P. 109–111.
- Franko, Z. (1989). Ivan Franko v istorii borotby za ukrainsku movu [Ivan Franko in the history of the struggle for the Ukrainian language]. *Suchasnist – Modernity*, 1 (333), P. 12–18.
- Honchar, I. (1989). Muzei dushi [Museum of soul]. *Suchasnist – Modernity*, 10, P. 33–44.

¹¹⁴ В обороні української мови. Заява з приводу закону «Про мови народів СРСР». *Сучасність*. 1990. Ч. 6 (350). С. 192–193.

¹¹⁵ Звернення Товариства української мови ім. Т. Шевченка до Верховної Ради УРСР, до Верховної Ради РРФСР, до всіх громадян України. *Сучасність*. 1990. Ч. 7–8 (351–352). С. 194–195.

¹¹⁶ Свого часу він з уже зверстаного журналу «Зміна» викреслив вірші Василя Симоненка: «Злодій», «Некролог кукурудзяному качанові», «Дивлюсь я в твої зіниці» тощо.

¹¹⁷ Установча конференція товариства Української мови ім. Т. Шевченка / Зібр. Анна-Галія Горбач. *Сучасність*. 1989. Ч. 11. С. 116–121.

¹¹⁸ Рymaruk І. Інтерв'ю з Ліною Костенко. *Сучасність*. 1990. Ч. 1. С. 113–118.

- Horbach, O. (1967). Toponimnyi patriotyzm v Ukrainskii SRSR [Toponymic patriotism in the Ukrainian SSR]. *Suchasnist – Modernity*, 6 (87), P. 119–123.
- Horbach, O. (1970). Sumnivi wypadky vzhyvannia apostrofa v chuzhomovnykh neapeliatyvakh [Doubtful cases of apostrophe usage in foreign non-appealatives]. *Suchasnist – Modernity*, 1 (109), P. 113–115.
- Hryshko, V. (1988). Ukrainska natsionalna sytuatsiia v SRSR na tli horbachovskoi «perebudovy» [The Ukrainian national situation in the USSR against the backdrop of Gorbachev's “perestroika”]. *Suchasnist – Modernity*, 2 (322), P. 73–92.
- Kaminskyi, A. (1976). Yaka revoliutsiia? [What revolution?]. *Suchasnist – Modernity*, 1 (181), P. 71–91.
- Kaminskyi, A. (1977). Zahroza dlia ukrainskoho shkilnytstva [Threat to Ukrainian education]. *Suchasnist – Modernity*, 4 (196), P. 82–85.
- Kharchuk, B. (1989). Slovo i narod [The word and the people]. *Suchasnist – Modernity*, 3, P. 113–127.
- Koropetskyi, I. (1988). Problema ukrainskoi movy ta upravlinnia ekonomikoiu [The problem of the Ukrainian language and economic management]. *Suchasnist – Modernity*, 12, P. 76–84.
- Koshelivets, I. (1965). Sumnyi komentar z dodatkom [Sad commentary with appendix]. *Suchasnist – Modernity*, 3, P. 122–123.
- Koshelivets, I. (1987). Shevelov Yurii. Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status [Shevelov Yuri. The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). Condition and status]. *Suchasnist – Modernity*, 10, P. 117–119.
- Kovaliv, P. (1965). Shliakhy i zasoby borotby za kulturu ukrainskoi movy [Ways and means of fighting for the culture of the Ukrainian language]. *Suchasnist – Modernity*, 6 (54), P. 114–122.
- Kovaliv, P. (1966). Teorii vynyknennia natsii i natsionalnykh mov [Theories of the emergence of nations and national languages]. *Suchasnist – Modernity*, 4 (64), P. 101–117.
- Kravchenko, B. (1980). Zminy v strukturi robitnychoi klasy na Ukraini (1897–1970 rr.) [Changes in the structure of the working class in Ukraine (1897–1970)]. *Suchasnist – Modernity*, 2, P. 7–25.
- Kupchynskyi, R. (1973). Rusyfikatsiia tekhnichnykh vydan URSR [Russification of technical publications in the Ukrainian SSR]. *Suchasnist – Modernity*, 2, P. 112–114.
- Kupchynskyi, R. (1987). V okopakh perebudovy [In the trenches of perestroika]. *Suchasnist – Modernity*, 7–8, P. 150–163.
- Kupchynskyi, R. (1988). 19 partiina konferentsiia: shcho vona prynesla Ukraini [The 19th party conference: what it brought to Ukraine]. *Suchasnist – Modernity*, 10 (330), P. 82–94.
- Kupchynskyi, R. (1988). Pro dvomovnist, provintsiiinist i bezkhrebetnist [On bilingualism, provincialism and spinelessness]. *Suchasnist – Modernity*, 1 (321), P. 79–86.
- Kupchynskyi, R. (1988). Vidkrytyi lyst do pysmennyya Borysa Oliinyka i yoho zemliakiv, yaki voiuut za pravdu [Open letter to writer Boris Oliynyk and his fellow countrymen who are fighting for the truth]. *Suchasnist – Modernity*, 10 (330), P. 123–127.
- Lutskyi, Yu. (1964). Tyzhden u Kyievi (zamiest reportazhu) [A week in Kyiv (instead of a report)]. *Suchasnist – Modernity*, 11, P. 70–78.
- Maistrenko I. 1974. Storinky Komunistychnoi partii Ukrainy. KPU pislia smerti Stalina [Pages of the communist party of Ukraine. The CPU after the death of Stalin]. *Suchasnist – Modernity*, 4–5, P. 63–78.
- Maistrenko, I. (1972). Natsionalne pytannia v emihratsii [The national question in emigration]. *Suchasnist – Modernity*, 9 (141), P. 59–64.
- Markus, V. (1961). URE v porivnanni z inshymy entsyklopediiamy [URE in comparison with other encyclopaedias]. *Suchasnist – Modernity*, 1, P. 118–125.
- Markus, V. (1976). Vilni i nevilni hriky rosiiskykh antykomunistiv [Free and unfree sins of Russian anti-communists]. *Suchasnist – Modernity*, 2 (182), P. 80–85.
- Masenko, L. (Ed.). (2005). Ukrainska mova u XX st.: istoriia lnhvotsydu: dokumenty i materialy [Ukrainian language in the 20th c.: history of linguicide: documents and materials]. Kyiv, Ukraine.
- Osmetskyi-Iranek Ye. (1977). Spilna prohrama [Joint programme]. *Suchasnist – Modernity*, 4 (196), P. 87–102.
- Perfetskyi, Yu. (1976). «Movne vzaïemobahachennia» chy rusyfikatsiia ukrainskoi movy? [“Linguistic enrichment” or Russification of the Ukrainian language?]. *Suchasnist – Modernity*, 9, P. 34–49.
- Perfetskyi, Yu. (1977). Termin «Rus» – pryklad omannoi skhozhosti [The term “Rus” – an example of deceptive similarity]. *Suchasnist – Modernity*, 4 (196), P. 47–60.
- Pirohov, S. (1980). Do pytannia pro «ukrainizatsiiu» Kyieva [On the question of the “Ukrainisation” of Kyiv]. *Suchasnist – Modernity*, 6 (234), P. 61–64.
- Podvezko, M. (1962). Ukrainsko-anhliiskyi slovnyk [Ukrainian-English dictionary]. Kyiv, Ukraine.
- Podvezko, M., Balla, M. (1974). Anhlo-ukrainskyi slovnyk [English-Ukrainian dictionary]. Kyiv, Ukraine.
- Ponomariy, O. (1965). Nasha spilna nyva [Our common field]. *Suchasnist – Modernity*, 2, P. 122–124.
- Popivskyi, M. (Ed.). (1947). Ukrainska PCP. Administratsiino-terytorialnyi podil [Ukrainian PCP. Administrative-territorial division]. Kyiv, Ukraine.
- Prokop, M. (1965). Polityka zlyttia natsii v dii [The policy of merging nations in action]. *Suchasnist – Modernity*, 6, P. 91–97.
- Prokop, M. (1965). Publikatsiia pro Lvivskiy universytet [Publication about Lviv university]. *Suchasnist – Modernity*, 1, P. 107–120.
- Prokop, M. (1968). Pro odnu peredumovu ukrainskoi polityky [On one prerequisite of Ukrainian politics]. *Suchasnist – Modernity*, 9, P. 83–94.
- Prokop, M. (1968). Pro odnu peredumovu ukrainskoi polityky [On one prerequisite of Ukrainian politics]. *Suchasnist – Modernity*, 9, P. 83–94.

- Prokop, M. (1970). Pro novyi leninskyi zbirnyk ta inshe [On the new Lenin collection and other matters]. *Suchasnist – Modernity*, 9, P. 92–103.
- Prokop, M. (1973). Ukraina, yii susydy i menshosty. Za spravzhnii internatsionalizm u vzaiemynakh mizh narodamy [Ukraine, its neighbours and minorities. For true internationalism in relations between nations]. *Suchasnist – Modernity*, 10 (154), P. 95–108.
- Prokop, M. (1988). Mezhi politychnoi dumky i hromadskoi aktyvnosti v Ukraini [Limits of political thought and civic activism in Ukraine]. *Suchasnist – Modernity*, 12 (322), P. 58–75.
- Protsiuk, S. (1968). Produktiia ukrainskoi naukovoï literatury v URSR [Ukrainian scientific literature in the Ukrainian SSR]. *Suchasnist – Modernity*, 5, P. 98–113.
- Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2011). Linhvotsyd yak forma henotsydu [Linguicide as a form of genocide]. Kyiv, Ukraine.
- Rakhmannyi, R. (1971). Ne slovom yedynym (II) [Not by a single word (II)]. *Suchasnist – Modernity*, 2 (122), P. 79–106.
- Riabchuk, M. (2000). Vid Malorossii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiietvorennia [From Malorossia to Ukraine: paradoxes of belated nation building]. Kyiv, Ukraine.
- Rudnytskyi, Ya. (1964). Try konhresy [Three congresses]. *Suchasnist – Modernity*, 10, P. 126–127.
- Rudnytskyi, Ya. (1970). «H» – proskrybovana bukva v SRSR [“G” – a proscribed letter in the USSR]. *Slavistica*. Ч. 67–68. С. 67–68.
- Sherekh, Yu. (1971). Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [An essay on contemporary Ukrainian literary language]. Munich, Bavaria.
- Shevelov, Yu. (1983). Ukrainizatsiia:adianska polityka 1925–1932 rr. [Ukrainisation: Soviet policy 1925–1932]. *Suchasnist – Modernity*, 5, P. 36–57.
- Shevelov, Yu. (1986). Ukrainska mova v sebe vdoma sohodni y zavtra [The Ukrainian language at home today and tomorrow]. *Suchasnist – Modernity*, 10 (306), P. 28–46.
- Shevelov, Yu. (1990). U dovhii cherzi: problemy reabilitatsii [In a long queue: rehabilitation issues]. *Suchasnist – Modernity*, 12 (356), P. 69–78.
- Shevelov, Yu. (2008). Vybrani pratsi [Selected works]. Kyiv, Ukraine.
- Shevelov, Yu. (2009). Z istorii nezakinchenoï viiny [From the history of an unfinished war]. Kyiv, Ukraine.
- Sokil, V. (1988). Vazhko yty proty techii [It is difficult to go against the tide]. *Suchasnist – Modernity*, 3 (323), P. 99–103.
- Solchanyk, R. (1980). Shkilnytstvo i movna polityka v URSR [Schooling and Language Policy in the Ukrainian SSR]. *Suchasnist – Modernity*, 11 (239), P. 100–103.
- Solovei, D. (1966). Natsionalni pytannia v leninskii teorii i praktysi [National issues in Lenin's theory and practice]. *Suchasnist – Modernity*, 10, P. 91–105.
- Starchuk, O. (1961). Shevchenko i Chetverta derzhavna дума [Shevchenko and the Fourth state дума]. *Suchasnist – Modernity*, 12, P. 15–31.
- Strumynskyi, B. (1985). Radianska dvomovnist: dobrodiistvo chy prokliattia? [Soviet bilingualism: a blessing or a curse?]. *Suchasnist – Modernity*, 9 (293), P. 99–101.
- Syniavskiy, O. (1982). Korotka istoriia «Ukrainskoho pravopysu» [A brief history of “Ukrainian orthography”]. *Suchasnist – Modernity*, 1–2 (253–254), P. 100–116.
- Vovk, A. (1979). Naukova mova i polityka: 55 rokiv ukrainskoi terminolohii v URSR [Scientific language and politics: 55 years of Ukrainian terminology in the Ukrainian SSR]. *Suchasnist – Modernity*, 7–8 (223), P. 87–96.
- Yyzhakevych, H. (1969). Ukrainsko-rosiiskii movni zviazyky radianskoho chasu [Ukrainian-Russian linguistic ties during the Soviet era]. Kyiv, Ukraine.
- Zemtsov, I. (1988). Andropov i nerosiiskii natsii – stavlennia ta polityka [Andropov and Non-Russian nations – attitudes and policy]. *Suchasnist – Modernity*, 3 (323), P. 68–85.
- Zhenin, Z. (1976). Pro suchasne stanovyshche na Ukraini [On the current situation in Ukraine]. *Suchasnist – Modernity*, 7–8 (187–188), P. 209–216.

Солонська Наталія Гаврилівна – кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства, Національна бібліотека України ім. В. Вернадського (вул. Володимирська, 62, м. Київ, Україна)

Solonska Natalia – candidate of historical sciences, senior research fellow, department of foreign Ukrainian, Institute of bibliology V. Vernadsky National library of Ukraine (62 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine).

E-mail: solonska.n@ukr.net

Дата подання: 21 травня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 25 жовтня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Солонська, Н. На захисті мовного простору історичної батьківщини: українська діаспора. *Сіверянський літопис*. 2025. № 5. С. 128–143. DOI: 10.58407/litopis.250511.

Цитування за стандартом APA

Solonska, N. (2025). Na zakhysti movnoho prostoru istorychnoi batkivshchyny: ukrainska diaspora [Protecting the language space of the historical homeland: Ukrainian diaspora]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 128–143. DOI: 10.58407/litopis.250511.